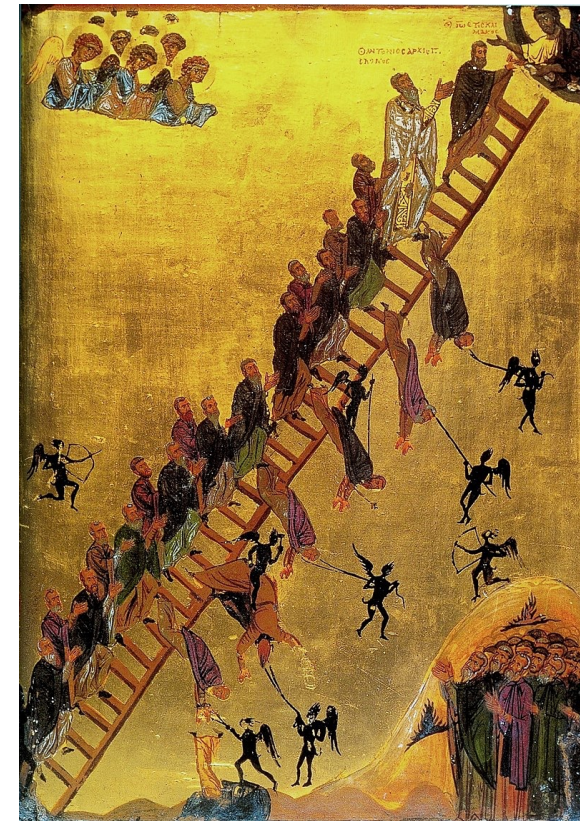

KÜSZÖBÖN

A határhelyzet jelentése és kortárs építészeti megnyilvánulása

„Vaksötét éjszakában,
szerelem vágyától lángokban égve,
én boldog, messze jártam!
Nem vette senki észre,
csöndes volt házam, elpihent a népe;
biztosan a homályban, a titkos lépcsőn át utamra térve,
én boldog, messze jártam.”¹

Temesvári Bence
konzulens: Fejérdy Péter DLA
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Építészmérnöki Kar, Középülettervezési Tanszék
TDK. 2024. ősz

Tartalom

Bevezető	3
I. A határ terének elméleti megközelítése	9
II. A határ terének kortárs építészeti megnyilvánulása	28
III. Lezárás	55
Hivatkozások	62
Felhasznált irodalom	64
Képjegyzék	66

A dolgozat a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-2-BME-396 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának részeként, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

A tér határa

A búzatábla fedetlen látványában egy telepített nyárfaerdő tűnik fel. Áthatolhatatlannak tűnik. Erős határai kontrasztot teremtenek a szántóföld homogenitásával, és az erdő eredendően természetes, kaotikus mivoltával.

A határ tere

Később újabb arcát fedi fel. Amit eddig áthatolhatatlan, rejtett világként észleltem, egyszeriben darabjaira esik szét. Meglátom, hogy nem rejt magában menedéket. Jól meghatározható széle nem kapuja valaminek, hanem az erdő válik azzá.

Amíg eddig a tér határát érzékelttem, most a határ terét pillantom meg.

A határ, a tér, és a forma egymástól elválaszthatatlanná válnak.

„Mihelyt azt hisszük, hogy megkapaszkodhatunk és megállapodhatunk valami határponton, már el is mozdul, elhagy bennünket; ha pedig utánamegyünk, kicsusszan kezünk közül, tovasiklik, örökös szökésben menekül előlünk.”²

Előszó

„Mert végre is mi az ember a természetben?”³ Teszi fel a kérdést Pascal, és keresi helyünket egy olyan világban, amelynek „középpontja mindenütt ott van, és kerülete sehol sincs.”⁴ E kérdés négyszáz év elteltével éppoly érvényes, dolgozatomban pedig a határ helyét keresem a jelenkor végtelenbe vetett emberének életében.

Munkám során a nyárfaerdőhöz fűződő térélményemre, a néphiedelmek nagyvonalúságára, és Pascal gondolatainak mélységére támaszkodom. A küszöböt, mint határteret, és a határhelyzetet, mint egzisztenciális élményt szeretném bemutatni, valamint a kettő közötti kapcsolatot. A határt átlépve, a küszöb terébe érkezve a végtelenre szeretném fordítani a tekintetet.

A küszöb szimbolikáját tudatosan az építészettől független, alapvető emberi tapasztalásokat leíró forrásokon keresztül igyekszem kifejteni. Teszem ezt azért, hogy a mára kiüresedett tartalmú, és az építészet által kerülendő akadály ne pusztán idejétmúlt épületelemként és babonák tárgyaként éljen bennünk.

A hiedelemvilágban és a magaskultúrában egyaránt megjelenik a határ terének képe. Szimbolikus leírásai kivétel nélkül ugyanarra mutatnak rá: egy bizonytalan helyre, mely sem itt, sem ott helyzete miatt túlmutat a dichotóm világon, és szakrális töltettel bír. Dolgozatom során a viszonyokra alapozó, a határokat gyakran elmosni igyekvő kortárs építészet világában keresem e hely megnyilvánulásait. Természeti környezetben épült kápolnákon keresztül mutatom be, hogyan fogalmazható meg a küszöb tere a környezettel való párbeszéd által, és hogyan szenteli meg a küszöb a körülötte lévő teret, ahol az ember talán megérezheti, mi is végre a természetben.

I. A határ terének elméleti megközelítése

*„Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan,
s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon:
már rágondolva reszketek legottan.
A halál sem sokkal rosszabb, tudom.”⁵*

A határon túli világ meghódítása

Az archaikus társadalmak életében az emberi világ, a szent közép csupán a falura, és a hozzá tartozó megművelt földekre terjedt ki. A rendezett világot végeláthatatlan erdőségek vették körül, folyók, hegyek határolták. Az idők során azonban a senkiföldje terének kiterjedése fokozatosan csökkent. Ahogy az ember elkezdte meghódítani a természetet, úgy űzte ki az erdő misztikus lényeit, kiszorítva őket a hétköznapi megszokottságából a mesevilágba. *„A természeti jelenségek lassan elveszítették szimbolikus jelentőségüket. A mennydörgés többé már nem a haragvó isten hangja, a villámlás sem az ő bosszúálló nyila. A folyóban nincs többé szellem, a fa már nem az ember életforrása, a kígyó nem a bölcsesség megtestesítője, a hegyi barlangban már nem laknak hatalmas démonok. Nem szólnak az emberhez a kövek, növények és állatok, és az ember sem szól hozzájuk abban a hitben, hogy azok majd megértik őt. A természettel való kapcsolatát elveszítette, és ezzel együtt elveszett a szimbolikus kapcsolatból fakadó rejtett érzelmi energia is.”*⁶

A természetfeletti világ feltérképezésével együtt a rendezett tér értéke, középponti helyzete is felértékelődött, a küszöb kiemelt szerepe, szimbolikája elfelejtődött. Ezt szeretném most feleleveníteni.

A veszélyes senkiföldje

„Sem kertben, sem erdőn, sem mezőn nem jó a gyereket a mezsgyre fektetni. Egy kislányt odafektettek, megnémult.”⁷

A határ terének egyik szemléletes természeti ősképe az erdő, mint misztikus senkiföldje, mely elválasztja az emberi világot a rendezetlen, idegen szféráktól. Az erdő a számkivetettek, a holtak szellemei, koboldok és boszorkányok lakhelye. Természetfeletti hely, ahol az ember számára nincs biztos pont, ebben a világban csak bolyonghat. Itt nincs helye az észnek, a megfejtésnek, egyedül az éles figyelemre hagyatkozhat, mely átvezetheti e bizonytalan világon. „Valami egészen másról van szó, egy olyan övezetről, amely egyrészt itt a földön két darab földet egymástól elválaszt, amely azonban éppígy elválaszthatja ezt a pogány földet az ismeretlen odaáttól is. Az erdő kapu volt a külső világhoz, egyfajta átjáró...”⁸

Nemcsak a térnek, hanem az időnek is vannak bizonyos kitüntetett határai. Pócs Éva ezen alkalmakat nevezi nem-időnek, időszünetnek. A hiedelmek szerint éjféltkor, az év első napján, újhold idején megáll az idő. „Bizonytalan, furcsa perc, mikor az éjjel véget ér: a sátán ilyenkor szövöi terveit.”⁹ Az időszünetekben a természetfeletti világ lényei uralkodnak, és a rossz helyre tévedt embert elragadhatják. „A mezsgyén elalvó lábszárcsontját szent Györgykor kiveszik a boszorkányok – következő év szent György napján teszik vissza.”¹⁰

Mind az erdő, mind az időszünetek kétértelműek. Egyrészt az ember számára kerülendő, ugyanakkor kapuként is szolgálhatnak a túlvilágba. A jóslás, a ráolvasás, a transzcendenssel való találkozás kitüntetett időkben és helyeken lehetséges. „Ha a lány éjjeli mise alatt kiáll a kapuba, rostán át megláthatja leendő vőlegényét.”¹¹

A beavatás színtere

A senkiföldjén tartózkodó ember tudást szerezhet addig számára rejtett dolgokról. Az erdő az archaikus kultúrákban és a népi hiedelemvilágban a beavatás helye. Köztes tér, a tudattalan szimbóluma. A ifjú családjától elválva elvonul a vadonba, és új emberként, titkok ismeretében tér vissza. Anna-Leena Siikala a szamojéd sámánavatás kapcsán írja: „*A sámánjelölt az erdőben, távol a közösségtől, barangolva veszi el először eszméletét, kerül kapcsolatba tanító szellemével.*”¹² Dante élete közepén egy sötét erdőben találja magát, majd Vergilius kíséretében megismeri a túlvilágot: beavatást nyer. A magyar hiedelemvilág az erdőt ugyancsak beavatási térként tartja számon. „*A foggal született gyerek eltűnt, három napig az erdőben kóborolt, nem evett. Mikor visszajött, tudott jósolni.*”¹³

Az erdőhöz hasonló természetű a pusztaság, mely remeték elvonulási helye volt. A lényeg a senkiföldjén tartózkodás, mely sem itt-sem ott helyzete miatt a diszkurzív világon túlmutat. Oszlopos Szent Simeon a föld felé emelkedik és a csúcson billegve, összeszűkült térben nyer mélyebb rálátást a világra, teremt kapcsolatot Istennel.

Beavatás nem csak fizikai határon érhető el. Szimbolikus tett a keresztesítés, a vízbe merítés, mint elmerülés, feloldódás és újjászületés. „*A halált és a temetést, az életet és a feltámadást jeleníti meg. A fejünket mint valami sírba, a vízbe merítjük, teljesen alámerítjük és eltemetjük a régi embert; mikor kiszállunk a vízből, ezzel új ember jelenik meg.*”¹⁴

A határra lépés tehát visszatérés a formátlan világba. A határ mumus, melyre ha ránézünk, rálépünk, eltűnik, térré válik. Ezzel együtt szellemi síkon határátlépés történik: a szétdaraboltból a formátlanba.

Határképzés az építészet világában

Az építészet számos határképzési eszközzel és megközelítéssel rendelkezik. Van, hogy az átmenet éles, és az ellentétek közötti szakadék éleződik ki, máskor pedig a kapcsolatteremtés, az ellentétek közötti dinamika érvényesül jobban. Az ajtó egyszer a fal részét képezi és elzár, máskor beenged, miközben a kilincs megérintése mintegy kézfogásként, köszönésként nyilvánul meg. A tető, mely talán a legelemibb építészeti eszköz, szintén az időjárás viszontagságaitól véd, s egyszerre szimbolizálja az égboltot, mint a világ határát. A boltozat, a mennyezet, nevükben is hordozzák az égi párhuzamot, és van, hogy díszítésük is utal rá. Miközben a földem elfed, a rajta megjelenő megnyitás, az opeion kapcsolatot teremt az égi világgal.

A határképzés módja függ a társadalom helyzetétől, az éghajlati körülményektől, az épített környezettől. E tényezők azonban szorosan összefüggenek egymással. Az éghajlati viszonyok meghatározzák a természettel való együttélésünk dinamikáját. A városfal bár szimbolikus tartalommal bírt, ugyanakkor védelmi funkcióval rendelkezett, és építése nem volt magától értetődő, privilégiumnak számított. A környezeti tényezők az idők során változnak, a határképző eszközök azonban megmaradhatnak, és szimbolikus tartalommal töltődhetnek föl. Szépen példázza ezt a következő moldvai feljegyzés: „*A belépést erre a vidékre egy kapu jelezte, melyet ki kellett nyitnod, s becsuknod magad után, bár kerítésnek nyoma sem volt. Tisztán jelképes kapu volt tehát...*”¹⁵

A küszöb, mint szimbólum

A megannyi határképző eszköz közül a küszöb különösen sok szimbolikus tartalmat hordoz. A hozzá tartozó hiedelmek az erdőhöz és az időszünetekhez társított természetfeletti tartalmakkal töltik meg. Ártó démonok, vagy épp a házat őrző szellemek lakhelye. A küszöb érintésének tilalmát fedezhetjük fel a jeruzsálemi templom küszöbőreinek képében, de számos kultúrában fellelhető a küszöb előtti meghajlás, vagy annak óvatos megérintése is.

„*A küszöb nagy hágó, mert az ember kilépik a küszöbön, de nem tudja, mikor lépik vissza.*”¹⁶ Hágó mivolta rámutat a természeti előképre, a terességére, és bizonytalanságára. Egy temetési szokás szerint a küszöbre vásznat terítenek, mely hidat szimbolizál a nagy hágó felett. „*Mikor a hóttat vitték ki, akkor tettek le egy darab vásznat a küszöbre, a kapunál, a templom kapujánál, a temetőnél, s a sírnál és, hogy annak azt mondták, hogy a másvilágon híd lesz az a vászon.*”¹⁷

A népi imák gyakran emlegetik küszöböt az imádkozás helyeként. „*Az ajtó eleje, a ház eleje, azok a helyek, melyeket az imák megjelölnek, mint a transzcendens megjelenésének helyei, illetve az imádkozás végzésének helyei, ahhoz a sávhoz tartoznak, annak meghosszabbításai, melynek szimbóluma a küszöb, lényege pedig a határ volta: se kint, se bent.*”¹⁸ A küszöbön végzett imádság a messzibe fordítja a tekintetet: „*én házambul ki léptem / küszöbömre fel állottam / magos menybe fel tekintettem / magos menynek ajtaját nyitva láttam*”¹⁹. Az ima szemlélődésre hív. A küszöb továbbá a jóslás helye. „*Szilveszter estén ülj a küszöbre arccal befelé, papucsodat rúgd hátra, ha a papucs orra befelé néz, kérő jön az új esztendőben a házba, ha kifelé halál.*”²⁰

A határ tere

Láttuk, hogy a küszöb szimbóluma egy térre mutat rá, melyben szellemek lakoznak, vagy a transzcendens mutatkozhat meg. E térben tartózkodva az ember beavatást nyerhet. Dante az erdőben elveszve indul el megismerni a túlvilágot, a népi imák pedig a küszöbről tekintenek a fel az égre, máskor onnan jósolnak. Se itt, se ott helyzete miatt túlmutat a kettősségek világán.

Benkő Melinda doktori disszertációja a külső és belső tér közötti átmenet variációinak széles skáláját járja körül, az ő dolgozatában szerepel az *átvezetett tér* kifejezés. Ilyen tér egy oszlopcsarnok, melynek van egzakt határa, ugyanakkor nincs valódi belső tere. E tértípusra alapozva megpróbálom összefoglalni a határtér építészeti értelmezhető fogalmát.

A határtér bár egzakt szélekkel rendelkezik, nem zárt. Nem átmeneti tér, mely összeköti a kintet a benttel, nem hierarchikus és nem rész. Nem hiánya valaminek, nem alagút és nem barlang, hanem kívülről szemlélhető forma; teljes világ.

A belépés helye messziről látszódik, céllal tartunk felé, nem csak úgy kilyukadunk benne. Bár éles határa van, legalábbis a kint egyértelműen leválik róla, mégsem beszélhetünk belépésről. Bármennyire is igyekszünk befelé, soha nem érkezünk meg annyira, mint azt kívülről vártuk volna. Messziről egész és zárt, belülről nyitott és részleges. Bizonytalanságot vált ki a határon ragadt emberből, akiben még élve a külső zártság képe, a belülről hiányzó határokat a messzeségben kezdi keresni. Azonban „*hiába csigázzuk képzeleteinket, tágtjuk ki őket az elképzelhető tereken túlra, csak atomokat szül képzeletünk a dolgok valósága helyett.*”²¹

A határhelyzet fogalma

„Aki így látja magát, megrémül önmagától, s ráeszmélve, hogy természet adta tömegével a végtelenség és a semmi két feneketlen mélysége között lebeg, remegve tekint majd e csodákra; és én bizonyos vagyok benne, hogy kíváncsisága csodálatra fordul, és hajlandóbb lesz némán szemlélni, mint elbizakodottan kutatni őket.”²²

A határ kiemelt szerepének eredete nemcsak az építészeti, hanem a természeti előképek szimbolikus tartalmát is megelőzi. E tartalmak alapvető emberi élményekből táplálkoznak, melyek a világhoz való viszonyulásunkhoz kötődnek.

Az ember mindennapjai során számtalan korlátba ütközik. Némelyeken felül tud kerekedni, azonban számos olyan helyzet éri, amikor emberi mivoltának végessége kerül elé, mint megugorhatatlan akadály. E helyzetekben, miközben teljes egzisztenciájában rendül meg, valamiféle ősbizalom mégis az elfogadására, esetleg túllépésére biztatja. Az egzisztencialista filozófia ezeket az élményeket nevezi határhelyzetnek. Kiemelt ontológiai helyére felhívva a figyelmet, Karl Jaspers a következőképp fogalmaz: *„határhelyzeteket megtapasztalni és egzisztálni ugyanaz”²³*. A határhelyzetekben az ember ha hitelesen szeretne jelen lenni, akkor felismeri, hogy nincs lehetősége gondolkodni, spekulálni, helyette csak szemlélheti a valóságot és bízhat. *„A határhelyzetek olyan rejtjelek, amelyekben a Lét titokzatos valósága jelentkezik.”²⁴*

A természet kontemplációja, mint határélmény

A határhelyzetek az ember teljes egzisztenciáját megrengető élmények. A kora újkor természettudományos felfedezései, a geocentrikus világkép megdőlése, a végtelen fogalmának kidolgozása nem csupán tudományos paradigmaváltáshoz vezettek, hanem az ember világképét, egzisztenciáját alapjában rengették meg. A kor nagy tudósai, Descartes, Pascal és Leibniz a végtelen fogalmának meghatározását matematikai és filozófiai, valamint észlelését tapasztalati úton is megközelítették, ki-ki a maga módján. Dolgozatomat Pascal gondolatai kísérik, aki a természet kontemplációjára hívja az olvasót *Az ember aránytalansága* című töredékében.

„A végtelen észlelése a természetben egzisztenciális következményekkel jár, amennyiben a valóság végtelenségével való szembesülés során önkéntelenül is feltör a szemlélődő elmében a kérdés: „mi egy ember a végtelenben?”. Észlelésekor az ember egzisztenciális kapcsolatba kerül a végtelennel, amely közvetlenül érinti önértelmezését, élethez és halálhoz való viszonyát. A természetben szemlélt végtelen kapcsán felmerül továbbá az a kérdés is, hogy a végtelen vonatkozásában milyen viszonyban áll a természet Istennel. Vajon a természet végtelenségének szemlélése elvezet-e Isten létének felismeréséhez?”²⁵ E kérdésre Pascal nem ad egyértelmű választ, de megjegyzi, hogy „Isten mindenható voltának az a legnagyobb érzékelhető jellemvonása, hogy gondolatában elvész képzeletünk.”²⁶

A természet szemlélése tehát a végtelen észlelésének lehet kapuja. Eszünkbe juthatnak az erdőhöz kapcsolódó beavatási szokások, vagy a küszöbről a mennybe feltekintő kép a népi imában.

A végtelen észlelése, mint az építészet egyik forrása

„E végtelen térségek örök hallgatása rettegéssel tölt el.”²⁷ A természet szemlélése csodálattal és rettegéssel tölti el Pascalt, mint később fogalmaz. A végtelen térrel való találkozást egyfajta téri határélménynek tartom. Habár megsejtjük és szembesülünk a határtalansággal, érzékeink és képzeletünk lassabban tartanak a végtelen felé, mint ahogy az a térben megnyilatkozik. Észlelése közben megérinhetetlenségének tudata határhelyzetbe keríti az embert. A senkiföldje bizonytalanságát, veszélyességét, de transzcendens jellegét ugyanezen határhelyzet következményének, annak szimbolikus leírásának érzem. E térnek nem ismerjük kiterjedését, egyszerre lehet mindennél nagyobb és beláthatatlanabb, és egyszerre tűnhet olyannak, mint a pengeélen való egyensúlyozás, a tű fokán való átkelés, ahol a semmi megfoghatatlansága kerül elénk.

„Az ember fantáziáját az időnek és a térnek az a közös tulajdonsága vonzza, ami meg is rettentí; a végtelenség. A kozmikus tér és az idő beláthatatlan végtelensége sok nagy gondolat és művészi tett ihletője volt. A mindennapi ember azonban egészen másképpen éli meg tér és idő kapcsolatát. A fizikai tér korlátlansága, végtelennek tűnő méretei számára felfoghatatlanok. Ebben a beláthatatlan méretrendben keresgéli az érzékei számára felfogható, értelme számára megérthető, érzelmei számára belakható helyet.”²⁸ A végtelen észlelése tehát megrémiszt, megihlet, és teremtésre biztat. Ezen élmény előzheti meg az építést, az elválasztáson alapuló, határoktól szétszabdalt világ létrejöttét. A küszöbre lépés ugyanakkor a végtelen szemlélésének idejébe, a cselekvés előtti pillanatba vezethet, a se itt, se ott terébe. Így véleményem szerint a határtalan paradox módon éppen az oszthatatlan határon fedezhető fel.

II. A határ terének kortárs építészeti megnyilvánulása

„Hegyet hágék,

Lőtőt lépék,

Kőkáplonicskát láték,

Bellől arannyas,

Küel irgalmas,

Szent Világ Úrjézus Krisztus benne lakik vala.”²⁹

A küszöb helye és szerepe a szakrális építészetben

A természet szemlélése tehát szakrális töltetű lehet. A szakrális tér azon túl, hogy helyet ad szertartásoknak, közösségi eseményeknek, szimbolikus tartalommal bír, valamint az építészet eszközeivel segítheti az elmélyülést, irányíthatja a figyelmet. A szakrális építészet számára a dramaturgia fontos részét képezi a belépés ünnepélyessége, a szent és a profán közötti határ kiemelése. *„Az ajtó, s annak küszöbe jelzi, hogy itt megtörik a folytonosság, más helyre érünk. Megváltozik a viselkedés, a gesztusok, a viszonyulás. A küszöb szakadék és összekötő kapocs is egyben.”*³⁰

A következő oldalakon a küszöb kortárs építészeti megfogalmazásait, és a határ terének megnyilvánulásait mutatom be hét, természeti környezetben álló kápolnán keresztül. Az erdő, mező ingereinek beengedése atmoszférateremtő erővel bírhat, így az elhatárolás, a teljesség megteremtése mellett a kapcsolatteremtés, a kint és bent közötti párbeszéd is előtérbe kerül.

Olyan példákat kerestem, melyek a dolgozat elején bemutatott nyárfaerdőhöz hasonlóan messziről teljes egészésként tűnnek fel, valódi belépés ugyanakkor nem történik meg, helyette a természet intenzív szemlélésére invitálnak. Példáim közt lesznek olyanok, melyek a küszöböt, mint tárgyyszerű szimbólumot használják, megfosztva azt eredeti környezetétől, s lesznek olyanok, melyek a határátlépés élményét kortárs építészeti eszközökkel, térben fogalmazzák meg.

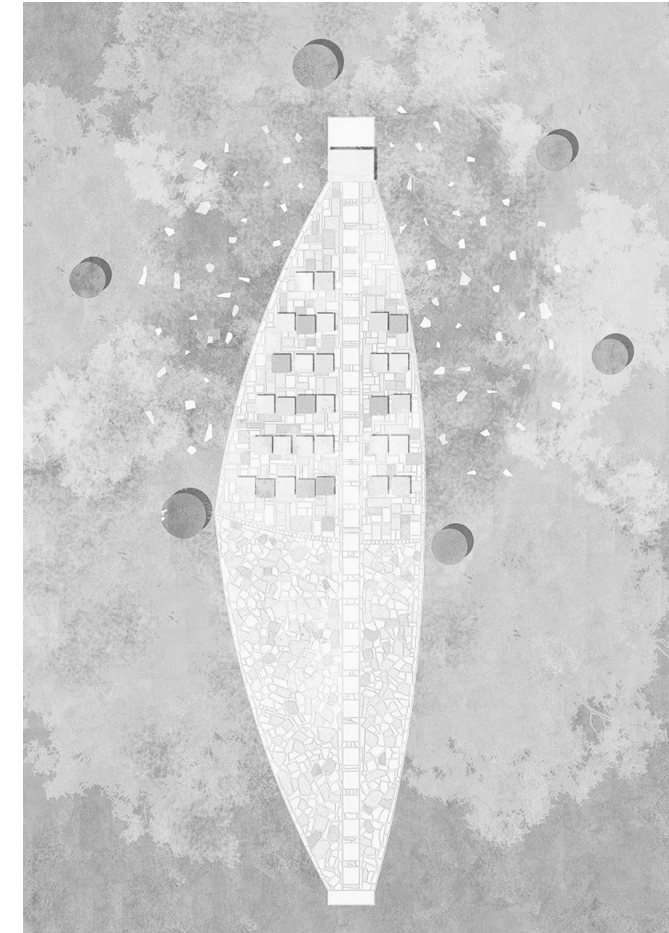

Jelentés

A 2018-ban kiírt tervpályázat a Máriacell-Csíksomlyó, és a Csesztóhova-Mejdugorje Mária zarándokutak találkozási helyére, a normafai Anna-rétre várt ötleteket egy szabadtéri miséző- és emlékhely létrehozására. A kiíró a természetet tiszteletben tartó, de azzal kapcsolatban álló, a szakralitást minél egyszerűbben megfogalmazó épület, tájelem megfogalmazására kérte a résztvevőket. A pontos helyszín kiválasztása az Anna-réten belül a tervezők feladata volt, így lehetőség nyílt a helyben rejlő potenciál kiaknázására, a már benne bújó szakralitás megjelenítésére.

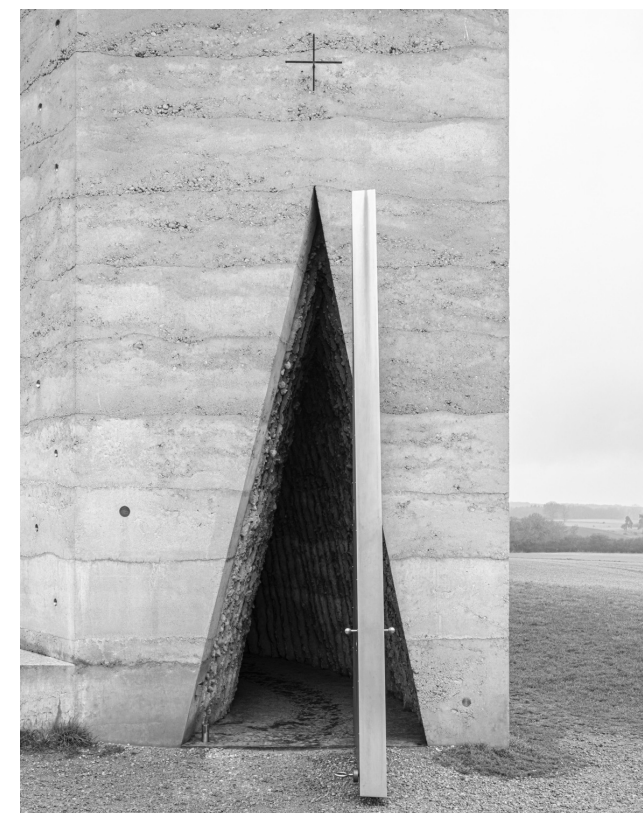
Perényi Flóra és Andrei Durloi díjazott terve a réten álló hat gesztenyefa által meghatározott facsoportra, és a zarándokok által idehordott huszonhat darab építőkőre alapozott. A tervezők a már meglévő kompozícióra ráerősítve egy köszönyegteríteteket le, mely a fák közé vezet. A facsoport szoborszerű megjelenését, annak szakrális töltetének előhívását a köszönyeg tengelyes, hal formájú alaprajza erősíti, a belépés helyén pedig küszöb motívummal jelezve, hogy „*a hely, a melyen állasz, szent föld.*”³¹ A kompozíció felfogható egy hosszházas templom absztrakciójaként, annak fontos pontjait megtartva, a keresztet, a küszöböt, az utat és az oltárt.

A küszöb szimbolikus és könnyen érthető megjelenése a meglehetősen absztrakt, a hely adottságaira alapozó mű narratív elemeként jelenik meg. Az elvont egész és a direkt szimbólumok egymást erősítve ruházzák fel a facsoportot szakrális jelentéssel.

Taktilitás

Peter Zumthor híres Bruder Klaus kápolnája a bejutás nehézségét emeli ki. A kápolna a termőföldeket elválasztó vékony mezsgyén a dolgozat elején mutatott nyárfaerdőre emlékeztető erővel tűnik fel. A tömör ólomajtó a mezőn álló monolit helyzetével arányos. A háromszög értelmezhető akár a Szentháromság szimbólumaként, vagy a szent sátorra való utalásként, és mint az ég felé mutató jel hangsúlyozza a kápolna vertikális tengely mivoltát. Egyszerre hordoz magában többletjelentést és egyszerre a kápolna síkbeli lenyomata, névjegye. Szimbólum, és mint vizuális és fizikai hatás teremtője, a belépés dramaturgiájának eszköze. A kápolna ajtaja miközben markáns tárgyi elem, taktilis élménynek is hordozója. Erősségét véleményem szerint fokozza a környezet könnyedsége, a mező légiessége.

Taktilitás

A belépés nehéz, *a küszöb nagy hágó*. Nem a rendezetlen térből lépünk a *szent középbe*, hanem a nyilvánvalóból a *sötét éjszakába*.

Tárgyszerűség

A Bernardo Bader Architekten iroda tervei alapján készült kápolna az itt álló régi formavilágát megidézően áll az alpesi domboldalon.

A művesen kidolgozott ajtó tárgyszerűen jelenik meg. Önálló test a kápolna két szélétől elhúzódva, ezzel szimbolikus síkra emelve és relativizálva súlyosságát, létjogosultságát. A kapu helyzete a kápolna egészéhez képest az épület és a domboldal viszonyát írja le: könnyen kikerülhető szobor a tájban, miközben kitakarja egy szeletét maga mögül. Az archetipikus tömeg a kapu paradox helyzetével a zártság és nyitottság kívülről szemlélhető egységét jeleníti meg.

Peter Zumthor kápolnájához hasonlóan e példa is egyfajta névjegyként használja a bejárat helyét. A tárgyszerűség, a finom megmunkáltság a középkori templomok bejáratainak díszítettségét idézik meg, az épülettel való találkozás ünnepélyességét hozzák létre.

Reflexió

Az ajtón belépve az apszis felől újra a természetet pillantjuk meg. A kápolna immár nem kitakarja a tájat, hanem arra fókuszálja a tekintetet. Míg a Bruder Klaus kápolna belső elmélyedésre hívott, a természetet pedig csak a felső nyíláson át bejutó eső és szellő képében engedi be, addig a Salgenreute kápolna a látványra alapoz, reflexióra ösztönöz.

Topográfia

A lekerítés, mint egyetemes aktus kortárs példáját és a küszöbhelyzet topográfiára alapozó megjelenítését figyelhetjük meg a mexikói Ruta del Peregrino egyik megállóján. A 117 km hosszú zarándokút erdőkön keresztül köti össze Ameca városát Talpa de Allende templomával.

Az út nyolc kortárs építészeti alkotásának egyike Rozana Montiel és Derek Dellekamp nevéhez kötődik. A tervezőpáros egy negyven méter átmérőjű fehér betongyűrűt helyezett el egy fenyőerdő közepén. Az Üres templom egy emberi léptékű szeletet hasít le a természetből, ahol a fehér falak által kiemelve szemlélhető az erdő. A tervezők számára fontos volt, hogy egyetemes módon kommunikálják a hely szakrális töltetét, így jutottak a kör formához: „*Mint az egység egyetemes szimbóluma, a kör túlmutat a kultúrákon, a határokon és a nyelveken.*”³² Érdekes, ahogy a határhúzás által válik szentté az erdő, és ahogyan a határ megjelenítése önmaga létének érvényességét kérdőjelezi meg, tekintve a kint és bent egyneműségére.

A bejutás helye hasonlóképp ellentmondásos. Ahogyan az éles gyűrű ráül a domborzatra, úgy jön létre egy elmosódó, nem egyértelmű geometriájú bejárat ott, ahol az elválik a domborzattól. A környezettel teljes folytonosság jön létre. Miközben a gyűrű narratív és szimbolikus töltettel bír, a topográfiával való kapcsolata a bejutást téri élményként, kortárs módon teremti meg. Nem a jelszerű gyűrűbe való pillanatszerű belépés jön létre, hanem lassú átmenet jellemzi.

A határhúzás és az átlépés, mint szakrális tett

A topográfiára alapozó bejárat mellett egy egyértelmű küszöb is elhelyezésre került. Felmerül bennem a kérdés, hogy a két egymással ellentétben álló építészeti megközelítés nem gyengíti-e egymást, ugyanakkor a küszöb megfogalmazási módjainak bemutatásához tökéletes példának tartom.

A küszöb, mint szimbólum nem csupán két tér határának megjelenítésére alkalmas, hanem a határhúzás, az átjutás helyének megteremtése által értelmezhető át a tér. A szimbolikus küszöbön át az erdőből az erdőbe jutunk, a belépést azonban megtorpanás és döntés előzi meg, ezáltal más minőségbe emelve a feltároló teret.

A körhúzás a szent közép megteremtésének, a rendezetlen világ veszélyeitől védett hely kijelölésének eszköze, jelképe.

Az építés, mint határátlépés

A pannonhalmi Illak-erdőben a Szent Imre-hegyen a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem hallgatói építettek a mexikói példával első pillantásra sok hasonlóságot mutató szabadtéri kápolnát. Az elliptikus fagyűrű domborzattal való viszonya által hol küszöbként, hol falként értelmezhető. A kápolna egy tisztásra épült, így a határhúzás itt nem a profán világ megszenteléseként jelenik meg, hanem a már meglévő kontúrra való ráerősítésként. Felvetülhet a kérdés, hogy ez esetben van-e szükség a gyűrűre, nem a határ megismétléséről van-e szó. A gyűrű érvényességét az építésben, mint szakrális tettben és közösségteremtő erőben találom meg.

Az éles határ szakrális töltetének egyetemessége

Tadao Ando Víz temploma meghatározó példája a határok helyét megkérdőjelező szakrális építészetnek. A kereszt az üvegfalon kívül, a feszített víztükör felett kap helyet. A táj a templom részévé válik, sőt, az kerül a figyelem középpontjába. A határok mintha a végtelenbe kerülnének. Az épületben a távol-keleti és az európai világszemlélet találkozik: egyrészt a kereszt elhelyezésével középpontot állít fel, másrészt a viszonyokra, a kint-bent együttes megélésére, egységére alapoz.

A modern szemlélet gyakran hivatkozik a japán építészet finom átmeneteire, és a kínai jing-jangra, mikor az áramló terekkel operál és a határokat kívánja elmosni. Bár úgy tűnhet, a távol-keleti létszemlélet a kitüntetett, éles határ létével szemben áll, hiedelemvilágukban és fizikai környezetükben mégis megjelenik. A japán torii a szent és a profán határára utal, és pusztán szimbolikus jelentőséggel bír. A Tibeti Halottaskönyv Kapuőrzői a már említett néphiedelmekhez hasonlóan a határátlépés nehézségére, ám illúziószerű voltára utalnak. „*Ó, nemesi sarj! A Négy Kapuőrző Némber is önnön agyadnak mélyéből támad, neked magadnak így jelenik meg, s így igyekezz rájuk ismerni!*”³³ A halott átlép egyik létállapotból a másikba, melyek között bár teljes folytonosság van, mégis, a halál bardójában ráeszmélhet a valóságra.

E példán keresztül arra szerettem volna rámutatni, hogy az éles határ léte és ünnepélyessége nem az arisztotelészi logikánál kezdődik, és nem áll meg a távol-keleti komplementer szemléletnél. Az átmenet hétköznapi módjai között lehetnek különbségek, az éles határ kitüntetett szerepe és szimbolikája azonban kultúrákon átívelő.

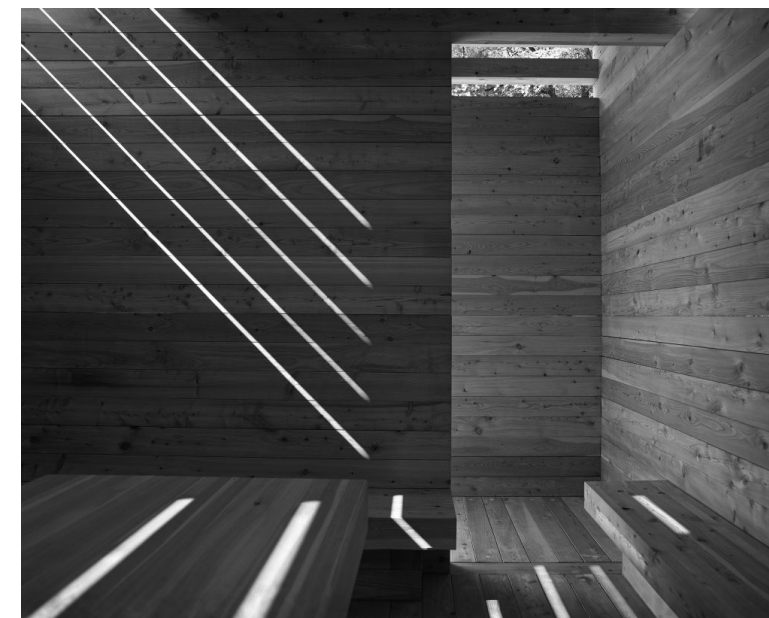
Két térfél határán

Szintén Pannonhalma közelében, a Cseider-völgyben egy másik szabadtéri kápolnára lelünk, mely a CZITA Építész Iroda által tervezett zárandokházak kompozíciójának záróeleme. A Szent Imre-hegyi gyűrűvel szemben e példa nem szimbolikus módon, tárgyszerűen jeleníti meg a küszöböt, hanem terében fogalmazza meg a határt. Az archetipikus formájú szállásépületek sora után, az erdő szélén toronyszerűen jelenik meg az épület. Formája a zárandokházakhoz köti, vertikális tömege a szakralitását tükrözi, anyaga pedig az erdőhöz fűzi. Czigány Tamás így szól az épületről: *„A kápolnán nincsen ajtó, nincsen ablak, nincsen benne fűtés és mesterséges világítás. Átfúj rajta a szél, átsüt rajta a nap. Átmeneti tér a természetben.”*³⁴ E megfogalmazással ellentétben a kápolnát nem átmeneti, hanem a dolgozat fogalmai szerint határtérnek tartom, sőt, ez a példa tükrözi legszebben a tértípus építészeti megjelenését. A erőteljes kapumotívum ellenére nem történik valódi belépés, belül nem vár ránk meleg menedék, mint azt a forma esetleg sejtetné.

A határ terében

A küszöb elnyúlik, majd olyan térbe érkezünk, ahol az erdő illatát, hangját, fényeit sűrítve érzékeljük. A hangsúly nem a valahonnan valahová történő átjutáson van, hanem a határon való tartózkodáson, az átmenet helyén való egyensúlyozáson, ahol a kint és a bent, a házak sora és az erdő egyszerre van jelen, és együtt alkotnak egy folyamatosan változó helyzetet. György Péter esszéjében így ír a kápolnában töltött idejéről: „*A határátlépés reménytelen elemzésénél sokkal gazdagabb lehetőségtartományt kínált fel az erdei kápolna terében való egyedüllét: az eltérő eredetű, jelentésű idők együttes létezését.*”³⁵

Összegzés

A küszöb kortárs megfogalmazási módjait e hét példán keresztül szerettem volna bemutatni. Az első három alkotás a tárgyszerűségét, szimbolikus tartalmát igyekezett megragadni az építészeti dramaturgia felépítéséhez. Az Anna-réti misézőhely a maga egyszerűségében felismeri azokat a legelemibb sarokköveket, melyekkel a hely szakralitását képes a legegyszerűbben tükrözni, s ezek közt a küszöb is helyet kap. A tárgyszerűség fellelhető a Bruder Klaus kápolnában is, azonban a szimbolikus tartalom mellett az ajtó, a küszöb taktilis rétegét is megragadta, így a súlyosság a vizualitáson túl fizikai megtapasztalássá is válik. A Salgenreute kápolna kapcsán kiemelendő, ahogyan a díszes ajtó mint önálló tárgy elválk a falaktól. A gesztus egyszerre reflektált a nagy egész helyzetére a tájban, és egyszerre sejtette velünk azt, hogy a belépés nem a fizikai bezárkózást jelenti, sokkal inkább egy belső szándékot az elcsendesedésre. E három példa a küszöböt, a határt, a figyelmet megragadó eszközként használta.

A Szent-Imre hegyi kápolna és a mexikói Üres templom a küszöböt térben megfogalmazó példák felé tekintenek, ugyanakkor még nem szakadnak el a formai megidézéstől. Mindkét alkotás előhívja a topológiát, mint a kortárs építészet egy fő pillérjét. A domborzattal való viszony alapján jön létre a küszöbhelyzet, így az előbbiekkal szemben nem önálló elemként jelenik meg.

A Cseider-völgyi kápolna és a Víz temploma a szent és profán határa helyett a határ terét teremtik meg. A kint és bent egysége, a határ valódiságának megkérdőjelezése testesül meg bennük, ahol a figyelem nem valamire, hanem a kapcsolatra, a változására, a kontextusra fordulhat.

III. Lezárás

„De hát mindenki a törvény felé igyekszik – mondja az ember –, hogyan lehetséges, hogy ennyi év alatt rajtam kívül senki sem kért bebocsáttatást? – Az őr látja, hogy az ember már a végét járja, s hogy hallását elmúlóban még utolérje, ráordít: – Itt rajtad kívül senki be nem léphetett volna. Ezt a bejáratot csak a te számodra jelölték ki. Most megyek és bezárom.”³⁶

A természetbe ágyazott kortárs kápolnákon tehát megfigyelhető a teljesség és a nyitottság együttes jelenléte. Úgy gondolom, külön dolgot érdemelne, hogyan változott koronként a szakrális épületek helye és helyzete környezetükhöz képest, esetleg kimutatható-e párhuzam a kor tér-idő felfogása, valamint a szent és a profán közötti határ megfogalmazásának módjában. Talán véletlen, hogy ezen szakrális épülettípus jeles példái közt számosra lelni, melyek képesek reflektálni a tér és az idő relativitásának tanára, modern világunk viszonylagosságára, hálózatoságára. Ha azonban elfogadjuk azt a sokat emlegetett, és valójában könnyen belátható állítást, hogy az építészet is lenyomata az adott kornak, akkor a jelenség mögött tudatosságot sejthetünk. Talán a jelenkor emberében megszületett az igény, hogy a természettel újra kapcsolatot teremtsen, hogy abban csendesen megbújva, biztos pontot keressen.

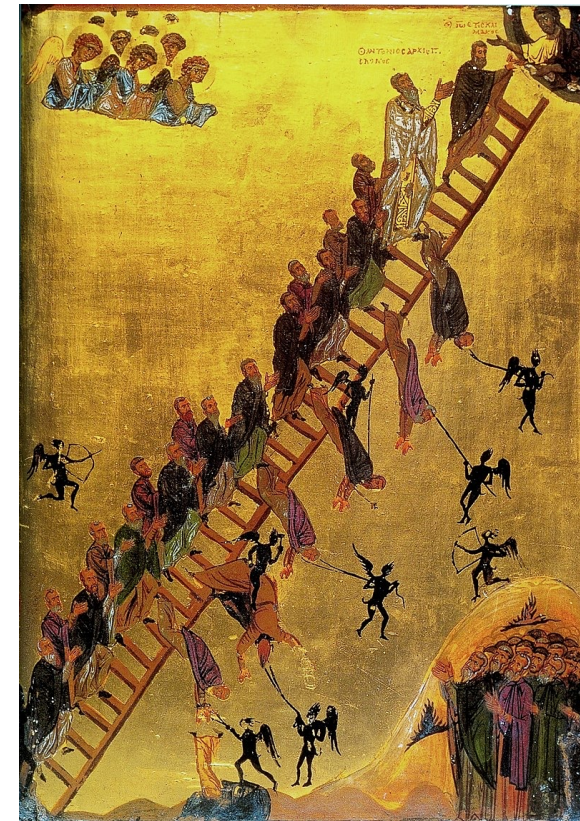
Úgy gondolom, hogy ezek a kápolnák megőriznek valamit a jelenkor emberének arról a megérzésről, amiről a néphiedelmek szóltak. Arról, hogy a természet, és annak szemlélése milyen erőt rejt magában. A természeten kívül reflektálnak arra is, hogy a szent térnek teljes világnak kell lennie, ahol a belépés kitüntetett szereppel bír, sőt, a belépés lehetősége érvényesíti azt. „*A templom maga is kapu: a „menny kapuja.”*³⁷ E helyek teret adhatnak a szemlélődésnek, és segíthetik azt építészeti eszközökkel. Ilyen eszköz maga a küszöb is, mely a figyelmet összeszedi, és emlékezteti az embert, hova is lép be.

Végezetül, bár ma úgy tűnhet, a határ léte és ünnepélyessége csupán egy ősi tér-idő felfogásnak a hagyatéka, a határhelyzet élménye azonban megmutatta, hogy észlelése független és elemibb attól, hogy a világ véges, vagy végtelen. Úgy gondolom, hogy a küszöb azon határhelyzetek szimbóluma, mikor emberi mivoltunkkal őszintén szembesülünk: tudásunk korlátjával, időnk végeességével, testünk súlyával, vagy épp gyengeségével. Az erdőt ezen élmények után népesítjük be nemtudásunk révén boszorkányokkal, és ha már építészetünk nem is szorul rá a küszöbre, mint épületszerkezeti elemre, a határ tere akkor is létezik. E tér megfogalmazható kortárs módszerekkel, a környezettel való párbeszédre alapozott paradox helyzet teremtésével, melyet a határtér fogalmával igyekeztem megragadni. A küszöb tere pedig a szimbolikus tartalom túl különleges atmoszférával bír: bizonytalan hely az üresség és a teljesség egységében, mely figyelemmel teli szemlélődésre hív.

„Mert végre is mi az ember a természetben? Semmi a végtelenséghez, minden a semmihez viszonyítva, közép a semmi és a minden között. Végtelen messze van tőle, hogy felfogja a szélsőségeket, a dolgok végcélja és lételve leküzdhetetlenül rejtve van számára egy áthatolhatatlan titokban, mert egyaránt képtelen meglátni a semmit, amelyből vétetett, és a végtelent, amelyben elmerül.”³⁸

Hivatkozások

1: Keresztes Szent János: A Kármel hegyére vezető út, részlet

2: PASCAL, 1983. 36.

3: PASCAL, 1983. 33.

4: PASCAL, 1983. 31.

5: DANTE, Isteni színjáték. Első ének, részlet

6: JUNG, 1993.

7, 8, 9, 10, 11, 12, 13: PÓCS, 2005.

14: ELIADE, 2019. 111.

15-20: HEGYELI, 1999.

21: PASCAL, 1983. 31.

22: PASCAL, 1983. 33.

23, 24: TURAY, 1984. 13. fejezet

25: PAVLOVITS, 2020. 196.

26: PASCAL, 1983. 31.

27: PASCAL, 1983. 108.

28: CSÁGOLY, 2011, Debrecen

29: ERDÉLYI, 1976. 121.

30: CSANÁDY, 2002. 73.

31: ELIADE, 2019. 15.

32: DELLEKAMP, MONTIEL, 2011.

33: KARA, 1986. A köztes lét könyvei, fohász.

34: CZIGÁNY, 2015.

35: GYÖRGY Péter, Feltétel nélkül

36: KAFKA, A Per, 9. fejezet

37: CSANÁDY, 2002. 74.

38: PASCAL, 1983. 33.

Felhasznált irodalom – az internetes források utolsó megtekintése: 2024. 10. 28.

PAVLOVITS Tamás: A végtelen észlelése a kora újkorban. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020.
<https://real.mtak.hu/133814/1/PavlovitsT.pdf>

PASCAL, Blaise: Gondolatok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

PÓCS Éva: Tér és idő a néphitben. Ponticulus Hungaricus, IX. évfolyam 11. szám, 2005.
<https://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/pocs.html#gsc.tab=0>

ERDÉLYI Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Magvető Kiadó, 1976.
<https://mek.oszk.hu/05200/05255/html/>

TURAY Alfréd: Lételmélet. Katolikus Hittudományi Főiskola, Szeged, 1984.
<https://mek.oszk.hu/07900/07966/07966.htm#53>

HEGYELI Attila: Mi van a küszöb alatt? A határ archetípusának egyik példája: a küszöb szimbolikája. Acta, 2. kötet, 1999.
https://epa.oszk.hu/03200/03277/00009/pdf/EPA03277_acta_1999_2_241_260.pdf

Keresztes Szent János: A Kármel hegyére vezető út.
<https://mek.oszk.hu/00100/00175/00175.htm>

JUNG, Carl Gustav: Az ember és szimbólumai, 1964, Göncöl Kiadó, Budapest, 1993.

KARA György: A köztes lét könyvei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

CSANÁDY Gábor: Szakrális tér a mai Magyarországon. DLA értekezés, 2002.
<https://www.kozep.bme.hu/kutatas/disszertaciok/szakralis-ter-a-mai-magyarorszagom>

CSÁGOLY Ferenc: Hol vagyunk? merre tartunk? Debrecen, 2011.
<https://epiteszforum.hu/hol-vagyunk-merre-tartunk#g>

ALIGHIERI, Dante: Isteni színjáték.
<https://mek.oszk.hu/00300/00362/html/isteni1.htm#2>

Keresztes Szent János: A Kármel hegyére vezető út.
<https://mek.oszk.hu/00100/00175/00175.htm>

GYÖRGY Péter, Feltétel nélkül.
http://epa.niif.hu/03100/03136/00013/pdf/EPA03136_pannonhalmi_szemle_2020_3_094-101.pdf

ELIADE, Mircea: A szent és a profán. Helikon Kiadó, 2019.

BENKŐ Melinda: Külső és belső tér közötti átmenetek – Kontrasztok és áttünések. PhD értekezés, 2005.
<https://repozitorium.omikk.bme.hu/server/api/core/bitstreams/865e0824-50b1-41bf-a642-1baa1f63a537/content>

Képjegyzék – az internetes források utolsó megtekintése: 2024. 10. 28.

4, 6, 8: saját felvételek

11: Tiahuanako, Nap Kapu.

<https://www.karikuy.com/tour/tiwanaku-and-la-paz-tour/>

13: Korniss Péter, Falusi iskolások, 1973.

<https://papageno.hu/featured/2020/12/egy-kep-amit-biztos-megovna-az-utokor-szamara-korniss-peter/>

15: Luis Bunuel, Oszlopos Simeon, 1965.

<https://www.criterion.com/films/1077-simon-of-the-desert>

17: Kim Ki-duk: Tavasz, Nyár, Ősz, Tél... és Tavasz, 2004.

<https://screenmusings.org/movie/blu-ray/Spring-Summer-Fall-Winter-and-Spring/pages/Spring-Summer-Fall-Winter-and-Spring-212.htm>

19: Andrej Tarkovszkij, Sztalker, 1979.

<https://faroutmagazine.co.uk/what-makes-andrei-tarkovsky-stalker-great/>

21: CZITA Építész Iroda, Erdei kápolna, Pannonhalma, Cseider-völgy, 2010

<https://czita.hu/hu/munkak/?id=75>

23: Peter Zumthor, Bruder Klaus kápolna, Mechernich, Németország, 2007.

<https://www.moma.org/collection/works/188039>

25: Bernardo Bader Architekten, Salgenreute kápolna, Krumbach, Ausztria, 2016

<https://www.bernardobader.com/en/projekt/kapelle-salgenreute-2>

27: MOME, Erdei kápolna, Pannonhalma, Szent Imre-hegy, Illak-erdő, 2018.

<https://epiteszforum.hu/nyitas-felfele-erdei-kapolna-a-szent-imre-hegyen>

30, 32: Perényi Stúdió, miséző- és emlékhely, Budapest, Anna-rét, 2018.

<https://www.perenyistudio.hu/normafa-1>

34, 36: Peter Zumthor, Bruder Klaus kápolna, Mechernich, Németország, 2007.

<https://www.moma.org/collection/works/188039>

38, 40: Bernardo Bader Architekten, Salgenreute Kápolna, Krumbach, Ausztria, 2016

<https://www.bernardobader.com/en/projekt/kapelle-salgenreute-2>

42, 44: Dellekamp Arquitectos, Rozana Montiel, Üres Templom, Mexikó, 2011.

<https://landezine.com/void-temple/>

46: MOME, Szent Imre-hegyi kápolna, Pannonhalma, Illak-erdő, 2018.

<https://epiteszforum.hu/nyitas-felfele-erdei-kapolna-a-szent-imre-hegyen>

58: Tadao Ando, A Víz temploma, Hokkaido, 1988.

<https://architectuul.com/architecture/church-on-the-water>

50, 52: CZITA Építész Iroda, Erdei kápolna, Pannonhalma, Cseider-völgy, 2010.

<https://czita.hu/hu/munkak/?id=75>

54: Dellekamp Arquitectos, Rozana Montiel, Üres Templom, Mexikó, 2011.

<https://landezine.com/void-temple/>

57, 59: saját felvételek

61: Ioannész Klimakhosz látomása. 11-12. század

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5c/The_Ladder_of_Divine_Ascent_Monastery_of_St_Catherine_Sinai_12th_century.jpg

